

Ke vztahu státu a náboženství v Německu, Rakousku, Polsku, Česku a v EU

Úvod

Po celý akademický život člověk čelí výzvě, jak naplnit dvacet minut: jako student na semináři, protože dvacet minut trvá tak dlouho, jako přednášející na akci, jako je tato, protože je to tak málo. Nebudu se tedy dlouho zdržovat předmluvou a rovnou přejdu k členění mého příspěvku:

1. Na úvod učiním několik poznámek o právní materii, kterou se tu zabýváme: takzvaném konfesním právu.
2. Poté načrtnu základní rysy konfesního práva v Evropě.
3. Soustředím se pak na právní situaci v Německu, Rakousku, Polsku a Česku a na závěr
4. se podíváme na vztahy EU a náboženství (náboženských společností).

1.) Konfesní právo

Konfesní právo zahrnuje veškeré státní normy, které upravují vztah mezi státem a náboženstvím / náboženskými společnostmi resp. se dotýkají „jednotlivce v jeho náboženském rozměru“¹. Proto se rovněž často používá pojem *ústavní konfesní právo*², ale konec konců není ani on přesný, neboť se používá např. i pro konkordáty, smlouvy a jednotlivé zákony. *Náboženské právo* většinou označuje církvemi stanovené právo (církevní právo, šaría atd.), lze je však pojmově rozlišovat na *státní náboženské právo* a *právo církví a náboženských společností*.

Každá definice této oblasti zůstane nekompletní, pokud se naše interpretace bude držet pouze znění, aniž by vzala v potaz právní praxi a „sociální relevanci“³, neboť všechny modely vycházejí z – vědomých či nevědomých – předpokladů týkajících se

- § sociální skutečnosti v dané zemi,
- § vztahu mezi státem a společností,
- § státem a náboženstvím,
- § společností a náboženstvím,
- § významu individua pro stát a společnost,
- § významu (nepsaných) tradic pro ústavní skutečnost,

¹ Winter, Jörg, Staatskirchenrecht der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung mit kirchenrechtlichen Exkursen. Neuwied, Krieffel 2001, 9.

² Poprvé zřejmě Häberle, Peter, Staatskirchenrecht als Religionsrecht der verfassten Gesellschaft, in: DÖV 1976. Srov. k diskuzi: Hense, Ansgar, Staatskirchenrecht oder Religionsverfassungsrecht: mehr als ein Streit um Begriffe? in: Michael Heinig (ed.), Religion und Weltanschauung im säkularen Staat, Stuttgart 2001, [9-47]); Nejnověji byl použit jako podtitul 4. vydání učebnice konfesního práva Axela von Campenhausen / Heinricha de Walla, aby vyjádřil, „že německé konfesní právo vytyčuje právní rámec pro všechny náboženské společnosti“ (Campenhausen, Axel Freiherr von / de Wall, Heinrich, Staatskirchenrecht, München ⁴2006, předmluva).

³ Robbers, Gerhard, Staat und Kirche in der Europäischen Union, in: ders. (ed.), Staat und Kirche in der Europäischen Union, Baden-Baden ²2005, 631; Christian Calliess / Matthias Ruffert (edd.), Verfassung der Europäischen Union. Kommentar der Grundlagenbestimmungen (Teil I), 577, Rn. 5.

§ a srovnatelných faktorů, o nichž nám mohou něco říct často spíše sociologové než právníci.

Zkrátka: Konfesní právo je úzce spjato s tím, co označujeme jako „národní identitu“, a často ve velké míře určuje vlastní pojetí státu: v příklonu a vymezení (to se týká např. francouzského laicismu). To je velmi dobře vidět na různých modelech v Evropě.

2.) Konfesněprávní systémy v Evropě

Nabízí se rozlišení na dvou rovinách: První je rovina základních práv. Pro všechny signatáře Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (Úmluva) existuje jednotná, základní ochrana základních práv. Čl. 9 Úmluvy chrání svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání. Rozlišujeme individuální, kolektivní a korporativní svobodu náboženského vyznání, tedy *„svobodu změnit své náboženské vyznání nebo přesvědčení, a svobodu projevit své náboženské vyznání nebo přesvědčení sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě, bohoslužbou, vyučováním, prováděním náboženských úkonů a zachováváním obřadů“* a vytvářet sdružení, která slouží tomuto účelu.

Evropský soud pro lidská práva (ESLP) vzal pod ochranu i tato sdružení a jejich činnost: z části na základě vnitřní logiky práva, neboť vytváření sdružení je často příkazáním náboženství samých, z části na základě spojení s jinými základními právy, jelikož svoboda sdružování přirozeně chrání například i náboženské spolky, svoboda názoru zase jejich postoje k sociálním a politickým tématům.

Úmluva a štrasburská judikatura platí ve všech státech Rady Evropy. Samozřejmě že jednotlivé národní státy zaručují svobodu náboženského vyznání prostřednictvím svých základních práv, která ve svých detailech mohou překračovat úroveň ochrany zaručovanou Úmluvou. V žádném případě však tato práva nesmí být menší, než jaká zaručuje Úmluva.

Pod rovinou ochrany základních práv existuje další rovina: institucionální podoba vztahu mezi státem a náboženstvím. Tato oblast je obzvlášť úzce propojená s historií a vlastním pojetím země. Přirozeně zde lze identifikovat určité modely a provádět typizaci, ale přesto se ani jedna nepodobá úplně jiné. Institucionálních podob je totiž tolik, kolik je států.

Pro jednoduchost začnu typizací.

Nejdřív několik historických skic:

1. Vztah státu k náboženstvím a náboženským společnostem je v Evropě určován vztahem státu ke křesťanství a k církvi. Jiná náboženství začala být postupně integrována nejprve prostřednictvím politických úvah, později pak na základě záruk základních práv.
2. Zatímco oba kulturní prostory v Evropě vycházely z jedné křesťanské obce, vyznačuje se historie latinského Západu (někdy bojovnou) dichotomií duchovní a světské moci, historie ortodoxního Východu naopak snahou o „symfonii“ obou mocí.
3. Výsledkem je v obou případech rozdělení veřejné sféry na oblast působnosti světské a duchovní moci, přičemž na Západě bylo oddělení státu a církve považováno za logickou konsekvenci tohoto procesu, zatímco na Východě přišlo později a bylo spíše vnuceno komunistickou mocí.
4. Na Západě došlo k přerušení procesu oddělování reformatiční a absolutismem. Obojí znamenalo, že stát usiloval o získání dohledu nad církví (zemské církve v protestantismu, josefinismus apod. v katolicismu).

5. Díky osvícenství a sekularizačním procesům 19. století došlo konečně k oddělení státu a církve, které se v různém stupni integrovalo v celé Evropě.

Dnes převládají tři⁴, resp. vlastně čtyři⁵ základní modely:

- § Nejmenší míru oddělení vykazuje první typ: státní církve. To se dnes týká pouze států, v nichž byla reformace zavedena konverzí hlavy státu⁶. Vztah stát/církev je upravován státními zákony. Existují zde různé formy: v Dánsku je státní církve skutečně téměř státním úřadem, v Anglii má významnou autonomii, ve Finsku existují dvě rovnoprávné státní církve (luteránská a ortodoxní).
- § Nejvyšší míru oddělení vykazuje druhý typ: laicismus. Vztah stát/církev není nijak zvlášť upravován právními předpisy. Jediným explicitně laicistickým státem v EU je Francie, opravdu přísné oddělování je uplatňováno i ve Slovinsku.
- § Třetí a nejvíce rozšířený typ zahrnuje různé modely kooperace. Církve a náboženské společnosti mají navzdory principiální nezávislosti na státu většinou status *sui generis*. Často se vyvinuly deetablováním státních církví. Vztah stát/církev je zhusta regulován smluvními dohodami nebo přinejmenším vzájemnou shodou⁷.
- § S kooperačním modelem jsou blízce příbuzné státy čtvrtého typu, v nichž má jedna náboženská společnost na základě svého tradičního a historického významu zvláštní váhu. Do této skupiny bychom měli zahrnout i národní církve, které jsou z části řazeny ke státním církvím, ale nemají žádné institucionální spojení se státními orgány. Jejich uznání je spíše deklarativní povahy, jejich vliv není formalizován.

Tato typizace přirozeně nezahrnuje právní a sociální skutečnost, která je určována různými faktory⁸. V Itálii jsou stát a církve striktně oddělovány, a přesto mají katolicismus a Vatikán přirozeně nikoli nevýznamný společenský a politický vliv, zatímco Anglie má státní církve, jejíž vliv se dnes omezuje hlavně na 26 lordů biskupů v horní sněmovně a která nedostává žádnou finanční podporu od daňových poplatníků. Rozdíly a společné rysy se tedy projevují napříč těmito modely⁹. Modely tedy mají pouze omezenou výpovědní hodnotu¹⁰. Přesto samozřejmě nabízejí východiska odrážející vztah státu a náboženství.

Jinak se objevují konvergenční tendence směřující k „sebeurčení náboženského“ a ke „kooperaci státu a náboženských společností“¹¹. Jako příklad mohu uvést autonomii bývalé švédské státní církve získanou v roce 2000 na jedné straně a na druhé straně odkázat na to, že

⁴ Například: Robbers, (FN 3), 630ad.

⁵ Čtvrtou kategorii zavedl Triebel (např. Triebel, Matthias, Das europäische Religionsrecht am Beispiel der arbeitsrechtlichen Anti-Diskriminierungsrichtlinie 2000/78/EG, Frankfurt/M. 2005, 196ad.).

⁶ S výjimkou Maltý. Pro Řecko je toto zařazení sporné.

⁷ Mückl, Stefan, Die Religions- und Weltanschauungsfreiheit im EU- und Gemeinschaftsrecht, in: J. Bohnert (Hrsg.), Verfassung - Philosophie – Kirche: FS Hollerbach, Berlin 2001, [181-213], 189.

⁸ Další možnou diferenciaci nabízejí obsahová kritéria, jako je míra kooperace a vytváření zvláštních právních forem pro církve a náboženské společnosti. To by bylo vhodné s ohledem na požadavek nejen literární, nýbrž také interpretace ústavy, která by odrážela ústavní skutečnost, překračuje to však možnosti tohoto krátkého pojednání.

⁹ Torfs, Rik, Die rechtliche Sonderstellung von Kirchen und religiösen Gemeinschaften im europäischen Kontext, in: ÖARR 1999, [14-45].

¹⁰ Mückl, Stefan, Europäisierung des Staatskirchenrechts, Baden-Baden 2005, 387add.

¹¹ Robbers, Gerhard, Rechtsbeziehungen zwischen Staat und Religionsgemeinschaften in Europa. Příspěvek k sympoziu „Rechtliche Aspekte der Beziehungen zwischen der künftigen Europäischen Union und den Glaubens- und Überzeugungsgemeinschaften. Die Rolle dieser Gemeinschaften und die Zusammenarbeit für eine gemeinsame europäische Zukunft“ 12./13.11.2001. Otištěno ve zprávě o sympoziu, vydáno Winem Burtonem a Michaellem Wenigerem, GOPA Working Paper 2002, [17-20], 17.

ve Francii existují snahy zintenzívnit kontakty s církvemi, ba dokonce je institucionalizovat, jak ukazuje zřízení *Conseil Francais du Culte Musulman*. (Existuje i hnutí vztahující se i na další náboženství směřující od staré laické *combatif* přes laické *neutrale* k laické *positive*). Důvodů pro toto přibližování je řada: na jedné straně zvýšená potřeba dialogu ze strany státu, který, pokud chce vnímat společenskou realitu (a řešit společenské problémy), nemůže ignorovat islám ani náboženství obecně, na druhé straně zvýšená potřeba náboženství být autonomní, která se rostoucí měrou brání využívání náboženství státem pro jeho vlastní účely a jejich řízení. Tento vývoj podporuje působení roviny základních práv na rovinu institucionální.

Pro právní vývoj v Evropě je typické, že navzdory vzájemným vlivům národního a evropského práva probíhá přibližování právních řádů tak, že „jsou i nadále zachovávána národní specifika, která rozhodnou měrou určují charakter ústavních řádů členských států“¹². To platí v každém případě pro vztah státu a náboženství.

6.) Případová studie 1: Německo

Ze společenského hlediska mají církve v Německu významné postavení. Zvláště výrazně se tato skutečnost projevovala v západním Německu po druhé světové válce, kdy byly církve považovány za jedinou velkou společenskou instituci, která dobu nacismu přestála do určité míry nepoškozená a včas se přihlásila k morální spolupvině. V těchto letech převažovaly „koordinační teorie“, které považovaly stát a církve za rovnocenné partnery. Od 60. let 20. století se rozvíjela pluralizace, která způsobila, že církve se staly již pouze jedním hlasem v koncertu společenských sil. Přesto jsou stále ještě s odstupem největšími nestátními organizacemi: obyvatelstvo se stále ještě hlásí převážně k jedné ze dvou národních církví, a to necelá třetina ke katolické a evangelické. Zhruba dva miliony lidí se hlásí k jiným křesťanským obcím, 32 % nepatří k žádné církvi, nebo patří k nekřesťanské náboženské společnosti¹³; mezi nimi je cca 3,4 mil. muslimů¹⁴. Celoněmecký obraz je průměrem z cca 79% členství v církvi na západě a méně než 30% v nových spolkových zemích. Přesná čísla lze zjistit proto, že systém církevní daně vyžaduje evidenci členů.

Vlastní *ústavní* náboženské právo se objevuje v různých člancích Základního zákona:

- § svoboda víry a vyznání (čl. 4),
- § většinou institucionální pravidla v čl. 140 (ve spojení s čl. 136-139 a 141 Výmarské říšské ústavy),
- § vyučování náboženství (čl. 7 II, III a 141),
- § zákaz diskriminace (čl. 3 III a 33)¹⁵.
- § a navíc v širším smyslu preambule:
„...při vědomí zodpovědnosti před Bohem a lidmi ...“.

¹² Schwarze, Jürgen, Die Entstehung einer europäischen Verfassungsordnung, in: ders. (ed.), Die Entstehung einer europäischen Verfassungsordnung. Das Ineinandergreifen von nationalem und europäischem Verfassungsrecht, Baden-Baden 2000, [463-570], 464.

¹³ Statistisches Bundesamt 2002: Datenreport 2002, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, str. 171 add.

¹⁴ Odhad podle BT-DS 16/5033 z 18.04.2007. Problematické je, že tyto odhady zařazují migranty z většinově muslimských států a jejich potomky jako muslimy. Ignorují tak právo individuální volby jednotlivce. Samozřejmě je přesná evidence bez zavedení členských struktur v islámských náboženských společnostech nemožná. Ty by byly záhodné již z toho důvodu, že by mohly vyřešit problém nedostatečné legitimity takzvaných reprezentativních spolků a umožnily kooperujícímu státu odhad skutečné reprezentativnosti různých uskupení. To vyplývá z požadavku ochrany menšin před nevyžádaným a nechtěným zastupováním.

¹⁵ Von Campenhausen/de Wall uvádějí (s ohledem na říšský konkordát) ještě čl. 123 II Základního zákona (FN 2, 40).

Existují přitom tři základní pilíře¹⁶:

- § svoboda náboženského vyznání (čl. 4 Základního zákona),
- § institucionální oddělení státu a církve (čl. 137 I Výmarské říšské ústavy) a
- § právo na sebeurčení církví (čl. 137 III Výmarské říšské ústavy).

Tyto předpisy určují rámec, zatímco státní církevní právo zůstává v kompetenci zemí¹⁷. Navzdory rozdílům v detailech se pravidla obsažená ve spolkové a zemských ústavách „substanciálně“ shodují¹⁸. Z části je odkazováno na podrobnější úpravy církevněsmluvního práva.

Smluvní konfesní právo zahrnuje všechna smluvní ujednání mezi spolkem, zeměmi a náboženskými společnostmi¹⁹. Smluvní ujednání jsou zpravidla na základě parity vztahována i na další náboženské společnosti (např. smlouva o vojenské duchovní službě je uzavřena pouze s německou evangelickou církví). Smluvní cesta se osvědčila jako nástroj vyrovnávání²⁰ a právě v nových zemích prožila svou „renesanci“. V Německu je propracovaná tak, jak v žádném jiném státě²¹.

Na základě práva církví na sebeurčení (čl. 137 III Výmarské říšské ústavy) v jeho výkladu Spolkovým ústavním soudem a možnosti upravovat jednotlivé složité otázky shodou prostřednictvím smluv, ustoupilo v praxi ve velké míře jednostranné vydávání norem ze strany státu. To je výraz zániku státní svrchovanosti církve²². Jednostranná základní pravidla existují zejména tam, kde jsou dána samotnou církví (např. vystoupení z církve)²³.

Prvním základním pilířem je svoboda náboženského vyznání. Je právem každé osoby, nikoli občanským právem. Toto právo je zaručováno bez omezení. Zatímco u jiných základních práv jsou omezení dána výhradou zákona (a ta má zase zábrany zábran v určitých principech - *ordre public*, veřejné zdraví apod.), zákon v Německu nepostačuje k omezení výsostné ústavního statku, jakým je svoboda náboženství. Na základě zkušeností z tzv. „3. říše“ je zaručována vysoká úroveň a široké pole ochrany: nemá existovat možnost, aby bylo náboženství omezováno zákonnou cestou na čistě soukromou záležitost.

Pro srovnání čl. 9 Úmluvy, ale i čl. 5 Úmluvy se svou úpravou omezení.

Svoboda náboženského vyznání čl. 9 II Úmluvy:

„Svoboda projevat náboženské vyznání a přesvědčení může podléhat jen omezením, která jsou stanovena zákony a která jsou nezbytná v demokratické společnosti v zájmu veřejné bezpečnosti, ochrany veřejného pořádku, zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných.“

¹⁶ Von Campenhausen/de Wall, (FN 2), 99.

¹⁷ Jejich ustanovení vypadají velmi rozdílně a sahají od podrobných pravidel (především v nových zemích) až po prostý odkaz na Základní zákon (např. Severní Porýní-Vestfálsko, Bádensko-Württembersko). Některé ústavy (např. Bavorsko, Rýnsko-Falc) vykazují velkou blízkost křesťanským ústavním cílům, jiné (např. Brémy, Hessensko) zdůrazňují oddělení státu a církve, jiné zase ponechávají tuto oblast neregulovanou (např. Šlesvicko-Holštýnsko, Dolní Sasko, Hamburk).

¹⁸ Winter (FN 1), 10; Von Campenhausen/de Wall, (FN 2), 44.

¹⁹ Konkordáty a biskupské smlouvy se Svatou stolicí a katolickými diecézemi, církevní smlouvy s evangelickými zemskými církvemi, státní smlouvy např. s Centrální židovskou radou.

²⁰ Von Campenhausen/de Wall, (FN 2), 47.

²¹ Winter (FN 1), 208.

²² Von Campenhausen/de Wall, (FN 2), 50.

²³ Von Campenhausen/de Wall, (FN 2), 50.

Svoboda názoru a tisku čl. 5 II Základního zákona:

„Tato práva jsou omezována předpisy všeobecných zákonů, zákonných ustanovení na ochranu mládeže a právem osobní cti.“

Svoboda náboženského vyznání čl. 4 I a II Základního zákona:

„1. Svoboda víry, svědomí a svoboda náboženského vyznání a přesvědčení je nedotknutelná.
2. Je zaručeno nerušené vykonávání náboženských obřadů.“

To přirozeně neznamena, že by svoboda náboženského vyznání neznala žádná omezení, neboť ta jsou ústavě *imanentní*: v ústavních zásadách a v kolidujících základních právech. V případě kolize je třeba hledat šetrnou kompenzaci kompenzovaných práv, která nikterak neruší základní práva v jejich podstatě („praktická konkordance“)²⁴.

Základní práva mohou být aplikována i na (tuzemské) právnické osoby, „pokud jsou svou povahou na ně aplikovatelná“ (čl. 19 III Základního zákona). To se sice vztahuje i na náboženské společnosti, ale Základní zákon pro ně v čl. 140 stanovuje vlastní pravidla.

Druhým základním pilířem je odluka státu a církve. Zákaz státní církve se objevil ve svém „mírném“ výkladu už ve Výmarské republice²⁵. Nejedná se o příkaz laicismu. Znakem německého modelu je oddělení institucí, nikoli polí působnosti. Církev a stát mají zodpovědnost za stejné osoby. I když jsou vybaveni různým mandátem, vnímají tuto dělenou zodpovědnost v některých oblastech společně: *nikoli* v nábožensko-kultovní a *nikoli* ve státně-občanské, *zato ale* ve společensko-sociálněpolitické oblasti. Z ústavy a společenské skutečnosti vyplývá řada takových pracovních polí. Bezprostředně k nim patří školní výuka, tzn. náboženská výuka na veřejných školách, pravidla pro školy s konfesními zřizovateli a teologické fakulty, dále právní předpisy týkající se církevních daní a duchovní vojenské služby, hřbitovní právo a další.

I v těchto oblastech se církev a stát setkávají s výhradou odluky. Stát sice může spolupracovat s náboženskými společnostmi, i si přivlastňovat jednotlivé sekularizované náboženské hodnoty (na rozdíl od svědectví víry) a propagovat je, nikdy však nesmí porušit neutralitu a paritu. Základní příznivý postoj státu na jedné, jeho neutralita na druhé straně mají za následek, že ústava poskytuje církvím rozsáhlou autonomii. Kde stát nemá kompetence v odvolání ani rozsudcích, nemůže ani věcně organizovat: „Každá církev si uspořádává a spravuje své záležitosti samostatně v rámci mezí pro všechny platného zákona“ (čl. 137 III Výmarské říšské ústavy).

„Vlastní záležitosti“ přitom nejsou pouze pravidla kultu (*iura in sacra*), nýbrž celá struktura, organizace a správa (*iura circa sacra*). Obecně je rozsah definován vlastním pojetím náboženské společnosti. Může zahrnovat i ekonomické aktivity²⁶, pokud souvisejí s náboženským pověřením a jsou mu podřízeny: „Kde má sekulární stát ve svých obsáhlých kulturních a sociálních aktivitách co dočinění s náboženskými fenomény, může podle svých sekulárních kompetencí a měřítek posuzovat pouze jejich sekulární stránku“²⁷. Ani vybavení církevních pracovních poměrů prostředky sekulárního pracovního práva, tedy uzavírání pracovních smluv, neruší jejich příslušnost k „vlastním záležitostem“²⁸. Nezpochybňuje

²⁴ Bernd Jeand'Heur / Stefan Koriototh, Grundzüge des Staatskirchenrechts, Stuttgart 2000, Rnn. 125-127.

²⁵ Jeand'heur/Koriototh, (FN 24), Rn. 127.

²⁶ Spolkový ústavní soud 24,236.

²⁷ Heckel, Martin, Das Bekenntnis – ein Vexierbild des Staatskirchenrechts?, in: Verfassung – Philosophie – Kirche (FS Hollerbach), Berlin 2001, [657-690], 685.

²⁸ Spolkový ústavní soud 53, 366.

ústavním právem chráněnou svébytnost církevní služby, to co je specificky církevní. I při uvažování o ostatních ústavních statcích „je vlastnímu pojetí církví přikládána zvláštní váha“²⁹.

Právo na vlastní určení platí pro všechny náboženské společnosti. Toto právo je „podpořeno“ tím, že je náboženským společnostem přiznáván status veřejnoprávní korporace. Ten je poskytován na žádost všem náboženským společnostem, které „svým charakterem a počtem členů poskytují záruku trvalosti“³⁰. Zvláštní blízkost státu a ústavě, jak ji požadoval Spolkový správní soud³¹, Spolkový ústavní soud odmítl, pokud není prokázáno porušení ústavních principů³². Všechny veřejnoprávní náboženské společnosti mohou nechávat státem vybírat od svých členů církevní daň – proti v současné době 4% náhradě nákladů.

Jako další leitmotivy kooperativního systému v Německu lze jmenovat:

- § Stát uznává, že žije z hodnot a prostřednictvím kohezních sil, které jakožto neutrální stát nemůže sám vytvářet, pokud chce být domovem všech občanů. Podporuje proto společenské „tvůrce hodnot“ – i ty s odlišnými názory (pluralismus).
- § Stát a náboženské společnosti nesou společnou zodpovědnost za tu část obyvatelstva, která spadá pod ně oba: jako občané státu a jako členové.
- § Sociální a kulturní stát je vázán principem subsidiarity (nadřazenost volných – tedy také církevních – nositelů).

Pro pochopení kooperativního modelu je nutné si uvědomit, že neutralita podmiňuje zákaz hodnocení a rovné zacházení, nikoli náboženskopolitickou indiferentnost či dokonce odmítnutí³³. Svoboda víry a vyznání „je zaručována kvůli své aktualizaci. [...] Proto nejsou víra a vyznání odsunovány do oblasti toho, co není pro ústavu podstatné, a síly, které nesou tento proces, jsou ústavou hodnoceny pozitivně.“³⁴ Stát je tedy nabádán, aby podporoval všechny náboženské společnosti v jejich a podle jejich významu pro stát³⁵. Německý systém tedy není žádnou „pokulhávající odlokou“³⁶, nýbrž – možná mimořádně vypilovanou a každopádně zvláště dobře vyzkoušenou – podobou spolupráce.

Tím se nyní dostávám k dalším státům, na něž přirozeně nejsem žádným odborníkem. Omezím se proto na základní rysy a podstatné rozdíly oproti německému systému. Abych dostal požadavku na zohlednění rámcových společenských podmínek učiněnému na začátku, začnu vždy základními sociologickými údaji:

²⁹ Spolkový ústavní soud 53, 366; 66, 1.

³⁰ Tato úprava může představovat překážku pro náboženské společnosti, pokud nemají – jako islám – členskoprávní charakter, a není tak možné zjistit a kontrolovat předpoklad „počtu členů“ (Von Campenhausen/de Wall, [FN 2], 86ad.).

³¹ Spolkový správní soud 7 C 11.96 - č. 18/2001 ze dne 17.05.2001 (Spolkový správní soud 105, 117)

³² Spolkový ústavní soud 102,370.

³³ Von Campenhausen/de Wall, (FN 2), 266, 371; Jeand'heur/Korioth, (FN 24), Rn. 167; Winter (FN 1), 51ad.

³⁴ Hesse, Konrad, Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Heidelberg ¹⁸1991, Rn. 382.

³⁵ Z toho v jednotlivých případech vyplývá přípustné nerovné zacházení (Jeand'heur/Korioth, (FN 24), Rn. 169).

³⁶ Stutz, Ulrich, Das Studium des Kirchenrechts an den deutschen Universitäten, in: Deutsche Akademische Rundschau 6 (1924), 12.

5.) Případová studie 2: Rakousko

Jelikož Rakousko³⁷ jako jediná ze zemí, které zde projednáváme, nebylo ani částečně vystavena masivní nucené sekularizaci komunistickou vládou, je zde relativní počet věřících vskutku vysoký: Téměř 74 % Rakušanů je římskokatolického vyznání, protestanti a muslimové mají každý 4-5 % a pouze 12 % je bez vyznání.

Podobně jako v Německu tu existuje *ústavní* náboženské právo ve vlastním slova smyslu. Základní zákon státu z roku 1867 zaručuje jak základní právo individua (čl. 14), tak také záruky pro instituce (čl. 15). K tomu je třeba připočíst zákonné předpisy, smlouvu ze St. Germain a konkordát z roku 1933.

Rakouská legislativa dnes zná tři možnosti, jak propůjčit náboženské společnosti charakter právní osoby:

- § jako „zákonem uznávanému náboženství“,
- § jako registrované náboženské společnosti,
- § jako náboženskému spolku.

Základní zákon státu ještě vychází ze „zákonem uznávaných náboženství“. Za zmínku stojí časné uznání nekřesťanských náboženských společností (Zákon o izraelitech 1890 a Zákon o islámu 1912). Pozdější diferenciací byla nutná v okamžiku, kdy se ukázalo, že v pluralistické společnosti není výlučné zastoupení všech věřících vždy jednou střešní organizací možné: křesťanští, židovští a islámští „*dissenters*“ usilují o vlastní společnosti. Registrace je jakýsi druh statusu čekatelství na uznání, na něž ale neexistuje žádný právní nárok. Celkově přináší „méně pozitivněprávní substance jako spíš vyjasnění toho, že stát nepovažuje náboženství za soukromou věc.“³⁸ Zákonem uznávané společnosti ale požívají – podobně jako v Německu veřejnoprávní korporace – určitých výhod: ochrana jména, ochrana před sekularizací, právo na zřizování konfesních škol, právo na vyučování náboženství. V čl. 15 stojí m.j.: „*Každá zákonem uznávaná církev a náboženská společnost má právo na společné veřejné vyznávání víry, svoje vnitřní záležitosti řídí a spravuje samostatně, [...].*“ Na rozdíl od Německa, kde platí právo na sebeurčení pro všechny, nejen pro veřejnoprávní náboženské společnosti, se zdá, že v Rakousku – posuzováno z hlediska základních práv je to problematické – je vyhrazeno „uznaným náboženským společnostem“.

K dalším konfesněprávním prvkům patří duchovní služba ve spolkové armádě a policii a ústavech, teologické fakulty, církevní univerzity, ochrana církevního pracovního práva a zohledňování náboženských témat v programu veřejnoprávních médií. Financování církví probíhá prostřednictvím takzvaných církevních příspěvků, které jsou povinné pro všechny, nejsou však – jako německá církevní daň – vybírány automaticky.

3.) Případová studie 3: Polsko

Ačkoli Polsko³⁹ bylo více jak čtyřicet let pod komunistickou nadvládou, zůstalo katolickou zemí. Podíl věřících je dokonce vyšší než v Rakousku. Neexistují žádná spolehlivá čísla,

³⁷ Pokud není uvedeno jinak srov.: Potz, Richard, State and Church in Austria, in: Gerhard Robbers (ed.), State and Church in Europe, Baden-Baden 2005, [390-418] resp. Robbers, (FN 3), [425-453].

³⁸ Potz, Staat und Kirche, 430.

³⁹ Pokud není uvedeno jinak srov.: Rynkowski, Michal, State and Church in Poland, in: Robbers, (FN 37), [390-418]. Zajímavý sociologický pohled poskytuje Irena Borowik, Kirchlichkeit und private Religiosität in Polen, in: Detlef Pollack / Irena Borowik / Wolfgang Jagodzinski, Religiöser Wandel in den postkommunistischen Ländern Ost- und Mitteleuropas, Würzburg 1998, [253-270].

neboť příslušnost není z ústavněprávních důvodů⁴⁰ zjišťována. Podle demoskopických odhadů⁴¹ je 96 % Poláků katolického vyznání, ostatní 4 % se dělí v tomto pořadí mezi pravoslaví, svědky Jehovovy a unitáře. Už luteráni jsou zastoupeni odhadem pouze méně než 100.000 členy. 68 % Poláků udává, že se pravidelně účastní náboženských akcí.

Katolicismus je úzce spjat s polskou identitou a stabilizoval se během dělení Polska, okupací a komunismu. Jeho vliv na politiku je proto ještě i dnes velký: někteří analytici vycházejí z toho, že bratři Kaczyńští vyhráli volby, protože se explicitně vydávali za polské katolíky a poté je zase prohráli, protože se jejich religiozita v praxi neprokázala jako věrohodná. Každopádně hraje názor církve – i po smrti polského papeže – důležitou roli pro veřejné mínění, i když pluralismus způsobuje jeho pomalý ústup.

Polsko patří ke státům, které sice neznají státní náboženství, které však ve své ústavě zmiňují jednu konfesi. Čl. 25 IV zní: „Vztahy mezi Polskou republikou a katolickou církví jsou určovány mezinárodněprávní dohodou, která byla uzavřena se Svatou stolicí, a zákony.“⁴²

Ústava chrání základní právo individua (čl. 53), náboženskou identitu menšin (čl. 35), poskytuje institucionální záruky (čl. 25) a chrání před diskriminací z důvodu náboženství. Ústavněprávní záruky a zákon o náboženském vyznání z roku 1989 platí pro všechny společnosti. Konkordáty a zákony vydané na základě předchozích dohod s náboženskými společnostmi platí vždy pouze pro strany dohody. Možnost takových dohod, kterou stanovuje čl. 25 polské ústavy, je jasným indikátorem kooperativního systému. Jelikož jste již s tímto systémem obeznámeni, omezím se na vyjmenování hesel: uskutečňuje se v konfesních školách, školách, univerzitách, na teologických fakultách na státních vysokých školách, v uznání uzavření manželství prostřednictvím registrovaných náboženských společností a ve vojenské a ústavní duchovní službě. Církev jsou financovány z darů a výnosů z majetku (např. z vlastnictví půdy), ale církevní podniky mohou být oprávněnými osobami z flexibilní kulturní daně, v níž daňový poplatník může určit 1 % své daně z příjmů k výplatě určitým obecně prospěšným organizacím.

V preambuli bylo nalezeno velmi zajímavé řešení vztahu k Bohu, tím že se o občanech hovoří jako „o těch, kteří věří v Boha jako zdroj pravdy, spravedlnosti, dobra a krásna, jakož i těch, kteří takovou víru nesdílají, odvozují však tyto univerzální hodnoty z jiných zdrojů.“ O této formulaci se diskutovalo jako o možném znění preambule Evropské ústavy.

4.) Případová studie 4: Česko

Česko⁴³ je snad nejsekularizovanější zemí v Evropě. To je jistě také důsledkem protireformace: vnucený katolicismus nebyl internalizován, a proto vydán všanc erozi. K velkému úbytku došlo i ve 20. letech 20. století, kdy byla katolická církev považována za příliš úzce spjatou s habsburskou dynastií. Zbývající odcírkevnění pak proběhlo za vlády komunistů. Výsledek: v roce 2001 se více než 58 % obyvatelstva označilo za bez vyznání.

⁴⁰ Čl. 53 VII polské ústavy zní: No one may be compelled by organs of public authority to disclose his philosophy of life, religious convictions or belief.

⁴¹ Zde: US International Religious Freedom Report 2007, <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2007/90193.htm>.

⁴² Smluvní forma je v odst. 5 přenášena i na jiné náboženské společnosti: „Vztahy mezi Polskou republikou a jinými církvemi, jakož i náboženskými společnostmi jsou upravovány zákony, které jsou schvalovány na základě dohod, které byly uzavřeny ministerskou radou prostřednictvím jejích příslušných zástupců.“

⁴³ Pokud není uvedeno jinak srov.: Tretera, Jirí Rajmund, State and Church in the Czech Republic, in: Robbers, (FN 37), [35-54]. K sociologii srov. Mišovič, Ján, Religion und Kirche in der Tschechischen Republik, in: Pollack, (FN 39), [271-285].

Pouze asi 32 % patří k nějaké náboženské společnosti. Zdaleka největší je katolická církev s asi 2,7 mil. členů. Elity jsou téměř kompletně bez vyznání.

České konfesní právo je tvořeno

- § ústavou,
- § právními předpisy zákonů a
- § konfesním právem obsaženým ve smlouvách.

V ústavním právu je zvlášť důležitá „Listina základních lidských práv a svobod“. Zaručuje základní práva člověka (čl. 15) a poskytuje institucionální záruky (čl. 16). K nim patří zejména právo církví na sebeurčení a vyučování náboženství.

Všechny náboženské společnosti musejí být registrovány. Registrované církve a jejich orgány jsou právními osobami *sui generis*, přičemž se rozlišuje mezi těmi se „zvláštními právy“ a těmi s „běžnou právní osobou“. Katolická církev a židovská obec jsou uznávány odedávna, evangelická církev již od roku 1781. Od roku 1991 již uznání nebylo nutné, stačila registrace⁴⁴. Od roku 2002 je podmínkou prokázání 300 členů (předtím to bylo 10.000). Ale: teprve až společnosti existují 10 let a pak prokáží, že jejich členy je 0,1 % obyvatelstva (cca 10.000), mohou postoupit na status společnosti se „zvláštními právy“: k nim patří vyučování náboženství, vojenská a ústavní duchovní služba, státní podpora a konfesní školy. Přitom je třeba rozlišovat církevní školy, které jsou financovány státem, a církvemi založené soukromé školy. Církevní univerzity by byly možné, zatím ale nebyly založeny. Zástupci církve jsou zastoupeni v rozhlasové radě. K otevřeným otázkám⁴⁵ patří restituce zestátněného majetku církví a v roce 2002 podepsaná, ale zatím neratifikovaná smlouva České republiky s Apoštolskou stolicí. Teprve po ratifikaci lze počítat s vnitrostátními smlouvami s ostatními náboženskými společnostmi.

6.) Výhled: Evropská unie a náboženství

EU má pouze ty kompetence, které jsou jí přiřazeny smlouvami (princip omezeného jednorázového zmocnění). Náboženská kompetence neexistuje. Členské státy se v církevním prohlášení z Amsterdamu zavázaly, že budou dodržovat status církví podle národního práva a nebudou ho omezovat komunitárním právem. Unie nemá ani svébytné kulturní kompetence, z nichž by snad oklikou mohla vyplývat i tato gesce.

Z toho, že Unie nemá příslušné kompetence, nelze vyvozovat, že by komunitární právo nemělo žádný vliv na náboženské společnosti. Právo EU určuje velkou část národní legislativy: často se hovoří o hodnotě 80 %⁴⁶. Průměr 35 % bude určitě realistický⁴⁷. Tyto

⁴⁴ V roce 2002 vstoupily v platnost některé úpravy, které poněkud omezily náboženské společnosti oproti stavu z roku 1991.

⁴⁵ Tretera, Jiří Rajmund / Horak, Zboj: Das Verhältnis von Staat und Kirche in Tschechien, ZEvKR 52 (2007), [57-577].

⁴⁶ Tak v ryze ekonomickém právu (zdroj: http://www.unfallkassen.de/webcom/show_article.php/_c-459/i.html). Podobné odhady kolují v samotném EP (srov. A5-0272/2003 REV1 = PE 322 023, 8).

⁴⁷ Údajová příručka Německého spolkového sněmu uvádí pro 14. volební období přehled zákonů „na základě evropských impulzů“: vnitřní věci (18,9 %), soudnictví (35,9 %), finance (40,8 %), hospodářství a technologie (47,2 %), výživa, zemědělství, lesy, ochrana spotřebitelů (69,3 %), práce a sociální věci (23,8 %), rodina, ženy, senioři, mládež (36,4 %), zdraví (20 %), doprava, stavebnictví a bydlení (30,4 %), životní prostředí, ochrana přírody, bezpečnost reaktorů (69,2 %) = celkem 35,3 %. (Zdroj: Datenhandbuch zur Geschichte des Deutschen Bundestages, Verwaltung des Deutschen Bundestages (ed.), Berlin 2005, 601ad.

normy mají v aplikaci⁴⁸ přednost před národní legislativou, včetně ústavního práva. Navíc vedl prointegrační výklad komunitárního práva Evropským soudním dvorem k tomu, že byly právně změněny i ty oblasti, o nichž se soudilo, že na ně nebude komunitární právo aplikovatelné, např. systémy sociálního zabezpečení⁴⁹, sport⁵⁰ a právě i náboženství⁵¹.

Všude, kde se církve dotýkají občanského práva, se mohou dotýkat i komunitárního práva⁵². Čím dál bude jednání církví zasahovat do této oblasti – v charitativní a sociální angažovanosti⁵³, ve společenské diakonii a etické bdělosti, ve vzdělání a výchově⁵⁴, výuce a bádání⁵⁵, v misii a publicistice, ale i v tradičním zajišťování existence prostřednictvím vlastnictví pozemků a lesů⁵⁶ –, tím silněji budou církve komunitárním právem dotčeny.

Ale vedle této zprostředkované dotčenosti může Unie vydávat i explicitní náboženskopravní předpisy, pokud se tak děje za účelem uskutečnění některé z jejích kompetencí. Příkladem mohou být antidiskriminační směrnice⁵⁷ na základě čl. 13 Smlouvy o založení Evropského společenství. Vztah komunitárního a církevního práva zatím ještě trpí tím, že nechápe úpravy církevních a náboženských záležitostí jako „z hlediska hospodářství podstatné církevní právo, nýbrž jako z hlediska církví podstatné hospodářské právo“⁵⁸. Řešení v důsledku toho se

⁴⁸ Srov. EuGH Rs. 6/64 (Costa/ENEL), Slg. 1964, str. 1251. a jiné; V literatuře např. Streinz, Rudolf, Europarecht, Heidelberg 2005, Rn. 222ad.

⁴⁹ Srov. mj.: Gaertner, Joachim, Der Dienst des juristischen Stellvertreters beim Bevollmächtigten des Rates der EKD bei der Bundesrepublik Deutschland und der Europäischen Union, ZevKR 51 (2006), 90-20, 200add.; Erdmenger, Katharina, Kirche, Diakonie und europäisches Wettbewerbsrecht, in: Dill / Reimers / Thiele (edd.), FS Gaertner, [177-184], 177.

⁵⁰ Např. EuGH Rs. C-415/93 (Bosmans), Slg. 1995, str. 4921.

⁵¹ Např. EuGH Rs. 300/84 (van Roosmalen), Slg. 1986, str. 3097; EuGH Rs. 196/87 (Steymann), Slg. 1988, str. 6159.

⁵² V následujících poznámkách jsou uváděny příklady ze Spolkové republiky Německo.

⁵³ Diakonisches Werk provozoval v roce 2004 v celé zemi cca 26.800 zařízení a služeb s více než milionem míst. V diakonii pracovalo přes 420.000 zaměstnanců a zaměstnankyň na plný nebo částečný úvazek. K tomu je třeba připočítat asi 400.000 spolupracovnic a spolupracovníků, kteří pracují bezplatně (www.diakonie.de). K Charitě je přičleněno celkem 24.989 zařízení a služeb. Hlavní zaměstnání v nich nachází 482.172 osob (www.caritas.de). Církve jsou se všemi svými přiřazenými zařízeními považovány za největšího nestátního zaměstnavatele v Německu s cca 1,3 mil. zaměstnanci jen v soukromopravních pracovních poměrech (Oswald, Robert, Streikrecht im kirchlichen Dienst und in anderen karitativen Einrichtungen, Frankfurt/M. 2005, 11).

⁵⁴ V roce 2004 existovalo v celé zemi 988 škol s evangelickými zřizovateli, do nichž chodilo 147.382 žáků. Celkem má německá evangelická církev zhruba 9.000 denních zařízení pro děti. V nich pracuje asi 62.000 zaměstnanců, kteří se denně starají o více než 540.000 dětí. Evangelická a katolická církev dohromady provozují ve Spolkové republice Německo asi 50 % všech denních zařízení pro děti (www.ekd.de). Počet katolických škol je 1.146 a mají cca 370.000 žáků (http://www.katholisch.de). Katolická církev/Caritas provozuje cca 10.000 denních zařízení pro děti. Celkem zde v hlavním pracovním poměru pracuje téměř 83.500 zaměstnanců a k dispozici je 745.000 míst (www.dbk.de).

⁵⁵ Existuje 19 evangelických teologických fakult resp. odborných oblastí a tři církevní vysoké školy (http://evtheol.fakultaetentag.de). K tomu je třeba připočítat dvanáct katolických teologických fakult na státních vysokých školách, 30 katolických teologických institutů pro vědecké vzdělávání učitelů náboženství, Katolickou univerzitu v Eichstättu, tři evangelické teologické fakulty a „Filozoficko-teologické studium“ v Erfurtu, a osm státem uznaných odborných vysokých škol (www.dbk.de).

⁵⁶ Poslední šetření německé evangelické církve k 1.1.1986 (staré spolkové země): vlastnictví pozemků 144.364 ha (= 0,6 % celkové plochy SRN); z toho zastavěno 7.618 ha (církv. nebo soc. účely 7.218 ha; jiné budovy 399 ha); zatíženo dědičným právem stavby 1.841 ha; nezastavěno 130.473 ha (zemědělsky využíváno 99.658 ha; lesy 26.328 ha); hřbitovy 4.432 ha (zdroj: http://www.ekd.de/EKD-Texte/steuer. Pozn. 2).

⁵⁷ 2000/73/ES (občanské právo) a 2000/78/ES (pracovní právo).

⁵⁸ Kirchhof, Paul, Der unverzichtbare Kern des deutschen Staatskirchenrechts und seine Perspektive im EU-Gemeinschaftsrecht, in: Axel Frhr. von Campenhausen (ed.), Deutsches Staatskirchenrecht zwischen Grundgesetz und EU-Gemeinschaft, Frankfurt/M. 2003, [147-165], 155.

neustále opakujících případů kolizí spočívá v odstranění této strukturní chyby, kterou je zakotvení svobody církví pouze v komplikovaných pravidlech pro výjimky⁵⁹ namísto jejího uznání za základní komunitárněprávní princip⁶⁰.

Základní práva nejsou státem poskytována, nýbrž zaručována. Předcházejí jeho moci. Proto je potěšitelné, že Evropská unie váže Lisabonskou smlouvou svou státní moc explicitněji než dosud na základní práva. Charta základních práv by se měla stát právně závaznou, EU jako taková chce přistoupit k Úmluvě.

Právě u otázek svobody náboženského vyznání je důležité, že stát a nositelé základních práv – ať už jsou to individua nebo náboženské společnosti – si stále vyměňují názory na obsah tohoto základního práva, jehož určení nábožensky neutrálnímu státu uniká. Lisabonská smlouva proto kromě toho, že uvádí dosavadní prohlášení č. 11 k Amsterodamské smlouvě jako nový článek do primárního práva, doplňuje také toto přece jen velmi defenzivní ustanovení na ochranu národních kompetencí o dialog unie s církvemi, náboženskými společnostmi a společnostmi, které jsou nositelem určitého přesvědčení:

Čl. 15b: Status církví a světonázorových společností

1. Unie uznává status, kterého církve a náboženská sdružení nebo společnosti požívají v členských státech podle jejich právních předpisů, a neomezuje ho.
2. Unie stejným způsobem respektuje status, který požívají světonázorové společnosti podle právních předpisů jednotlivých států.
3. Unie vede s těmito církvemi a společnostmi při uznání jejich identity a jejich zvláštního příspěvku otevřený, transparentní a pravidelný dialog.

Tento článek je paralelní normou k dialogu s občanskou společností (čl. 8b Smlouvy o založení ES-Lisabon). Oba je třeba chápat v kontextu zásady „participativní demokracie“. Ta vychází z poznání, že „obecné blaho“ není nic daného, nýbrž musí být zjišťováno v pluralitní společnosti diskurzem společenských sil. K tomu je zapotřebí projevů nejrůznějších zájmů. Ty jsou zapojovány do hledání rozhodnutí, i když rozhodování samo zůstává vyhrazeno orgánům „reprezentativní demokracie“ (decision making decision taking). Oddělování „náboženského“ a „civilního“ dialogu zohledňuje specifika náboženství a jejich status z hlediska základních práv. Zahrnuje rovněž výměnu názorů ohledně hodnot a společenských základů nezávisle na připomínkových procesech v konkrétních legislativních řízeních.

Takový dialog existuje už dnes. Probíhá na různých úrovních: od pracovní roviny církevních a evropských odborných referentů až po roční výměnná setkání předsedů Komise, Rady a Parlamentu s důležitými evropskými náboženskými představiteli. Zakotvení v primárním právu zajišťuje tuto výměnu a zdůrazňuje, že i na úrovni EU se náboženství a stát nemohou a

⁵⁹ Tak zní čl. 4 odst. 2 pracovníprávní antidiskriminační směrnice: „Členské státy mohou ve vztahu k profesní činnosti v rámci církví a jiných veřejných nebo soukromých organizací, jejichž étos vychází z náboženských zásad nebo přesvědčení, zachovat ustanovení svých právních předpisů platných v okamžiku přijetí této směrnice nebo zamýšlet ustanovení pro budoucí právní předpisy, která budou odrážet státní zvyklosti v okamžiku přijetí této směrnice, podle nichž nerovné zacházení kvůli náboženství nebo přesvědčení nebude diskriminací, pokud náboženské vyznání nebo přesvědčení této osoby bude podle druhu činnosti nebo okolností jejího výkonu představovat podstatný, oprávněný a ospravedlnitelný profesní požadavek vzhledem k étosu organizace. Takové nerovné zacházení musí dodržovat ústavněprávní ustanovení a zásady členských států a obecné zásady komunitárního práva a neospravedlňuje diskriminaci z jiného důvodu. Pokud jsou jinak dodržována ustanovení této směrnice, mohou církve a jiné veřejné nebo soukromé organizace, jejichž étos spočívá na náboženských zásadách nebo přesvědčení, v souladu s ústavněprávními ustanoveními a právními předpisy jednotlivých států požadovat od osob pro ně pracujících, aby se chovaly loajálně a upřímně ve smyslu étosu takové organizace.“

⁶⁰ Kirchhof, Kern, 156.

nechtějí mít, nýbrž že se chtějí ve vzájemném respektu a při dodržení svých různých kompetencí společně starat o blaho a dobro jednotlivců.